

П56

2116

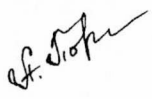
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ПОНОМАРЕНКО Аліна Юріївна

УДК 811.161.2'373.7

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ
З ДЕМІНУТИВНИМ ТА АУГМЕНТАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

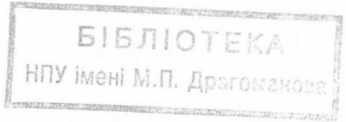

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310452

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Бойко Надія Іванівна,
Ніжинський державний педагогічний
університет імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мойсієнко Анатолій Кирилович,
Інститут філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри сучасної української мови

кандидат філологічних наук, доцент
Степаненко Микола Іванович,
Полтавський державний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка,
завідувач кафедри української мови

Провідна установа: Кіровоградський державний педагогічний
університет імені В. Винниченка,
кафедра української мови, Міністерство
освіти і науки України, м. Кіровоград

Захист дисертації відбудеться 17 червня 2003 року о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 14 травня 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Повному і всебічному вивченню мови сприяє дослідження всіх її складових частин, а також їх взаємозв'язків. Саме тому важливим і перспективним є комплексний аналіз певних підсистем фразеологічних одиниць (далі – ФО), об'єднаних на основі наявності в них компонентів, що належать до однієї лексико-семантичної групи. Незважаючи на ґрунтовне вивчення стійких зворотів мови та активне опрацювання проблем, пов'язаних із цими одиницями, в українському та східнослов'янському мовознавстві, окремі групи фразеологізмів ще лишаються поза увагою дослідників.

В українській лінгвістиці ФО з демінутивним та аугментативним компонентом (далі – ДК та АК) не були об'єктом спеціального системного дослідження, хоча в більшості праць, присвячених вивченню фразеологізмів (роботи Л.Г. Авксентьєва, М.Ф. Алефіренка, Н.Д. Бабич, М.Т. Демського, С.Я. Єрмоленко, Л.Г. Скрипник, Г.М. Удовиченка, В.Д. Ужченка та ін.), вони використовуються як яскравий ілюстративний матеріал. Це зумовлено їхньою продуктивністю, високою частотністю функціонування в художньому й розмовному мовленні, семантичною і структурно-граматичною різноманітністю, значним конотативним потенціалом. Фактичний матеріал досить неоднорідний як у генетичному та семантичному, так і в семантико-граматичному та структурно-граматичному аспектах. Однак наявність у формальній структурі стійких зворотів демінутивних та аугментативних компонентів дає змогу об'єднати їх у єдину мікросистему. ФО з ДК та АК заслуговують на увагу, адже вони становлять значну частину фразеологічного фонду української мови й активно використовуються в живому мовленні та в сучасній художній прозі. Цим визначається актуальність теми дисертаційного дослідження й необхідність вивчення окресленої фразеологічної мікросистеми сучасної української мови.

У художніх текстах використання мовних засобів підпорядковується основним естетичним, комунікативним, зображально-виражальним завданням цих текстів – емоційно, оцінно відтворювати об'єктивну дійсність через художні образи за допомогою мови. Важливу функцію в художньому мовленні виконують фразеологізми. Фразеологічний матеріал у мові художнього твору зазнає змін як зі структурно-граматичного, так і зі смислового боку. Трансформації ФО та пристосування їх до специфіки конкретних художніх текстів є показниками індивідуального стилю письменника.

Особливості функціонування ФО у текстах були предметом дослідження в роботах Л.Г. Авксентьєва, М.Ф. Алефіренка, М.О. Бакіної, В.М. Білоноженко, В.М. Вакурова, І.С. Гнатюк, П.Ю. Гриценка, А.П. Гришенка, Л.Б. Давиденко, І.В. Дубинського, В.С. Калашника, В.П. Ковальова, Ю.Ф. Прадіда, Н.М. Сологуб, А.П. Супрун, В.Д. Ужченка, Т.В. Цимбалюк, В.А. Чабаненка, Л.Ф. Щербачук та ін. У цій сфері проваляться активні дослідження, однак більшість праць стосується загальних аспектів використання фразеологічних засобів мови в художніх

текстах, а питання функціонування ФО з ДК та АК у сучасних прозових творах лишається не висвітленим.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Тема дисертаційного дослідження пов'язана з науковою проблемою кафедри української мови Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя "Мова і стиль творів письменників Полісся".

Матеріалом дослідження стали фразеологізми з демінутивним та аугментативним компонентом, дібрані з українських фразеологічних і тлумачних словників. Словникові дані доповнено текстовими прикладами, вилученими з художніх творів О. Гончара, Є. Гуцала, П. Загребельного, О. Сизоненка, М. Стельмаха, Г. Тютюнника, В. Шевчука. Добір текстів мотивується широким використанням фразеологізмів із ДК та АК цими письменниками. Картотека налічує близько 1000 ФО (без урахування варіантів). Основним критерієм добору одиниць для аналізу є, окрім наявності в стійкому звороті демінутивного чи аугментативного компонента, визначення фразеологізму як нарізнооформленого, але семантично цілісного й неподільного мовного знака, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів¹.

Об'єктом дослідження є українські ФО з демінутивним та аугментативним компонентом, **предметом дослідження** – їхні семантичні, семантико-граматичні та структурно-граматичні особливості, специфіка функціонування в художніх текстах.

Метою роботи є з'ясування семантико-граматичних і структурно-граматичних характеристик українських фразеологізмів із демінутивним та аугментативним компонентом як однієї з груп фразеологічної системи української мови, виявлення семантичної специфіки демінутивів та аугментативів як компонентів ФО, дослідження особливостей функціонування ФО з ДК та АК у художніх текстах. Мета роботи зумовлює вирішення ряду **завдань**, головними з яких є:

- виявити максимально повний склад українських фразеологізмів із ДК та АК;
- з'ясувати роль демінутивів та аугментативів у формуванні фразеологічного значення і їхні семантичні особливості у складі ФО;
- здійснити комплексний аналіз, що включає дослідження семантичних, семантико-граматичних і структурно-граматичних характеристик ФО з ДК та АК;
- дослідити й описати специфіку використання фразеологізмів із ДК та АК у сучасних художніх текстах у традиційній формі та значенні, прийоми їх авторської актуалізації, визначити стилістичний ефект оказіонального використання ФО цього типу в сучасній українській прозі.

¹ Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С. 708.

Методи дослідження фактичного матеріалу: метод лінгвістичного спостереження та опису, метод компонентного аналізу, статистичний і трансформаційний методи, метод моделювання, психолінгвістичний експеримент. Для аналізу ФО в художньому мовленні, їх взаємодії з іншими елементами тексту застосовано дистрибутивний метод. Дослідження здійснено в синхронному аспекті з використанням системного підходу.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше проведено комплексний аналіз фразеологізмів із ДК та АК на матеріалі сучасної української мови з погляду семантики та граматики, функціонування у прозових текстах, що зумовлено тенденцією сучасної лінгвістики до всебічного вивчення окремих груп ФО. У дослідженні максимально повно виявлено та описано склад фразеологізмів із ДК та АК у системі сучасної української мови, проаналізовано компоненти із суфіксами суб'єктивної оцінки як засіб посилення експресивності фразеологічних одиниць, з'ясовано роль демінутивів та аугментативів у формуванні фразеологічного значення, виділено семантико-граматичні розряди й структурно-граматичні моделі фразеологізмів із ДК та АК, розглянуто прийоми авторської актуалізації ФО з ДК та АК у сучасних прозових текстах. Результати проведеного багатоаспектного аналізу дають цілісне уявлення про специфіку досліджуваного корпусу стійких зворотів порівняно з іншими ФО, які не мають у своєму складі демінутивних та аугментативних компонентів.

Теоретичне значення роботи. Дослідження семантичних, структурно-граматичних і семантико-граматичних властивостей ФО з ДК та АК, особливостей їх функціонування в сучасних прозових текстах дає змогу вирішити проблему систематизації цього пласта фразеологічного фонду мови, виявити нові тенденції в розвитку української фразеології. На основі багатоаспектного аналізу фразеологізмів із ДК та АК одержано ряд нових теоретично важливих результатів, що є значущими для подальшого опрацювання загальних та окремих проблем фразеології й стилістики.

Практична цінність дисертації полягає в можливості впровадження результатів дослідження в практику вищої школи під час вивчення фразеології сучасної української літературної мови; фактичний матеріал може бути використаний у розробці спецкурсів із фразеології, лексикології, у процесі написання курсових, дипломних, магістерських робіт, а також у лексикографічній практиці при укладанні фразеологічних словників.

Апробація та впровадження результатів роботи. Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорено на науковому семінарі з проблем сучасної семіотики “Знак. Символ. Образ” (Черкаси, 1998), на Всеукраїнських наукових філологічних конференціях “Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики” (Черкаси, 2000, 2001, 2002), на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин, 1999-2002), на III Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми менталінгвістики” (Черкаси, 2003). Зміст роботи висвітлено в 12 публікаціях.

Матеріали дослідження було використано у процесі викладання української мови на лінгвістичному факультеті Черкаського державного технологічного університету (довідка про впровадження № 499-01 від 28.02.2003 р.), у Гребінківській загальноосвітній школі № 2 I-III ступенів (довідка про впровадження № 54 від 14.02.2003 р.) та Гребінківській гімназії (довідка про впровадження № 37-01 від 27.02.2003 р.) у Полтавській області.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (254 найменування); теоретичні положення дисертаційного дослідження ілюструються 8 рисунками і 7 таблицями. До роботи додається покажчик фразеологізмів із демінутивним та аугментативним компонентом сучасної української мови, укладений за алфавітним принципом. Основний текст викладено на 170 сторінках, загальний обсяг дисертації – 240 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “**Вступі**” обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність, визначено мету й завдання роботи, охарактеризовано джерела добору матеріалу і методи дослідження, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів, подано відомості про їх апробацію.

У першому розділі “**Роль демінутивних та аугментативних компонентів у формуванні фразеологічного значення**” розглянуто поняття про мовну експресію та експресивність на лексико-фразеологічному рівні, проаналізовано компоненти із суфіксами суб’єктивної оцінки як засіб посилення експресивності ФО, здійснено огляд фіксації фразеологізмів цього типу в основних фразеологічних словниках, виявлено розходження в їх фіксації, з’ясовано причини цих розходжень.

Сучасний етап розвитку лексикології та фразеології характеризується посиленою увагою до проблем семантики й функціонування експресивної лексики, адже вона є містким та економним мовним засобом об’єктивації різноманітних виявів дійсності і станів людської свідомості – сфери інтелектуальної та емоційної діяльності особи. Експресивність є одним зі способів надання висловлюванню інформації про емоційне й виражально-оцінне у своїй основі ставлення мовця до позначуваного, яке й виділяє цей вислів із нейтрального мовного тла. Сучасне розуміння експресивності як семантичної категорії пов’язане з інтерпретацією її природи як результату взаємодії трьох категорій – емоційної оцінки, образності, інтенсивності, що складають разом чи у різних поєднаннях експресивне значення лексичної одиниці. В експресивному лексичному фонді досліджені, в основному, такі одиниці, які асоціативно пов’язані з людиною, тобто експресивній підсистемі властивий антропоцентризм.

Фразеологізми посідають особливе місце серед інших одиниць мовної системи. Вони виникають у зв’язку з потребою у виражальних засобах комунікації – вербального вираження почуттів, емоційних оцінок, засобів емоційного впливу, влучних характеристик людини, предметів, явищ тощо.

Зовнішнім, матеріальним боком фразеологізмів як знаків є їхні компоненти, пов'язані між собою синтаксичним зв'язком, але через єдність семантики ці внутрішні зв'язки послаблені, а зовнішній зв'язок зі словом контексту виражений чітко й зберігається, тому що є актуальним. Фразеологізми можуть відігравати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення чи вказувати на їх символічний характер. У цій функції ФО є мовними експонентами культурних знаків. Саме ця стереотипність, символічність чи еталонізованість образної основи фразеологізмів зумовлює їх культурно-національну специфіку. Елементами фразеологічної підсистеми є, в основному, експресивно забарвлені одиниці.

У ФО слова-компоненти набувають метафоричності, образності та художньо-естетичної вартісності. Їх експресивність досягається шляхом використання численних мовних засобів, серед яких значну роль відіграють словотвірні. Науковий інтерес в окресленому аспекті становлять українські фразеологізми, до складу яких увійшли демінутиви та аугментативи. Компоненти, емотивність яких зумовлена суфіксами суб'єктивної оцінки, набувають додаткової експресивності в контексті фразеологічних одиниць. Вищезгадані лексеми можна поділити на дві групи: 1) слова з ознакою зменшеності чи здрібнілості, які в той же час є виразниками пестливості, ласкавості або фамільярності, зневаги, – демінутивні компоненти; 2) слова з ознакою збільшеності чи згрубілості, що одночасно виражають фамільярне, зневажливе, іронічне ставлення до когось або чогось, – аугментативні компоненти.

Лексеми із семантикою демінутивності в складі ФО здатні виражати як позитивну, так і негативну суб'єктивну оцінку. Наприклад, слова із суфіксами *-к-, -ок, -ик, -ечк-, -очк-, -оньк-, -еньк-, -ячк-* одним фразеологізмам надають відтінку схвалення, доброзичливості (*міцний горішок, з комарів посок, замовити словечко (слівце)*), а іншим – іронії, осуду, презирства (*гарненька історія, викидати / викинути коника (коники), помацати за пір'ячко*) і т. ін. Ступінь експресивності позитивно-оцінних слів, ужитих в іронічному значенні, значно вищий, ніж експресивність відповідних слів, що мають узуальне негативне значення. Емоційно-оцінні суфікси в складі лексем здатні нести додаткову інформацію про пізнавально-оцінне ставлення до фактів дійсності. Категорія оцінки репрезентована у фразеологізмах різноаспектно: зображення зовнішності людини, характеристика її суспільної поведінки та моральних якостей, вираження певного ставлення до осіб, предметів, явищ.

З метою вивчення функціонування ФО з ДК та АК у мовленні було проведено психолінгвістичний експеримент у формі анкетування інформантів, для яких українська мова є рідною. Дані експерименту (із 234 опитаних 63% віддали перевагу ФО з компонентами із суфіксами суб'єктивної оцінки) підтвердили гіпотезу про те, що демінутивні та аугментативні компоненти увиразнюють значення фразеологізму шляхом поповнення його семантичної структури експресивними семами. Мовці в повсякденному спілкуванні досить

часто послуговуються ФО з ДК та АК, які служать засобом посилення інтенсифікованої виразності висловлювання.

Фразеологізми з ДК фіксуються уже в XVI столітті: *а хто ся раз присягу звалити охинеть, тому и потомъ завше криво присягнути, яко ягодку проколкнути* (Апокр., 1599). У кінці XVIII – на початку XIX століття ФО з ДК та АК широко вживаються в текстах різних жанрів: *головоньки не сушити* (“Піснь свічка”); *кожушинку полатують* (“Вірш на Воскресеніє Христово”); *в чіпчику родився* (“Великодній сон”); *на судищі нашім останнім* (С. Яворський); *приборкав, наче звірюку якусь* (Г. Бузановський). У фразеологізмах цього періоду виявлено різносуфіксні демінутивні утворення: *витікали з очей дрібненької слізки* (С. Александров); *сльозоньку вронить* (М. Устиянович) тощо.

В усіх опрацьованих фразеологічних і тлумачних словниках зафіксовано ФО з ДК та АК (за винятком Словника українських ідіом, де немає фразеологізмів з аугментативами). Демінутиви у складі ФО кількісно переважають лексеми з аугментативним значенням. Наприклад, із Фразеологічного словника української мови шляхом суцільної вибірки вилучено 421 ФО з ДК та АК, з них 392 фразеологізми з компонентом-демінутивом і 29 – з аугментативом (рис. 1).

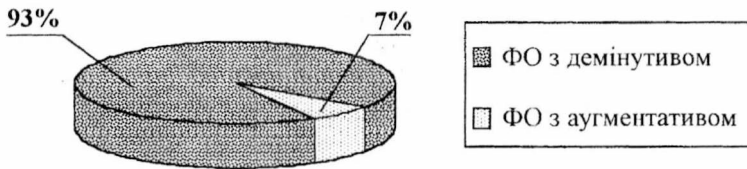

Рис. 1. Компоненти ФО із суфіксами суб'єктивної оцінки у Фразеологічному словнику української мови

Демінутиви та аугментативи виступають як компоненти основного складу ФО (*твердий (міцний) горішок, держати (ховати) каменюку за пазухою*) або як варіанти їх компонентів (*не все (не завжди і т. ін.) коту (котові) масниця (масничка), ковтати слину (слинку, слиночку)*). До складу окремих фразеологізмів належать два демінутиви (*рильце в пушку (в пуху), тепленьке гніздечко*), вживання в одній ФО демінутива й аугментатива не виявлено. Багатьом українським ФО зазначеного типу відповідають російські фразеологічні звороти без ДК та АК: укр. *обчухрати крильця* – рос. *обкорнать крылья*, укр. *затоптувати (затоптати і т. ін.) в багноку (в bagno, у болото, у грязюку)* – рос. *затапывать (затоптать, втоптать) в грязь* тощо. Це зумовлено відмінностями в конотації, якої набувають зменшено-пестливі та збільшено-згрубілі утворення на українському й російському мовному ґрунті, адже демінутиви та аугментативи як експресивні компоненти фразеологізмів несуть специфічну національно-культурну інформацію.

Не в усіх фразеологічних словниках відображене вживання в одній і тій же ФО компонентів із суфіксами суб'єктивної оцінки, що пов'язано з відмінностями у фіксації фразеологічних варіантів (рис. 2).

Кількість ФО

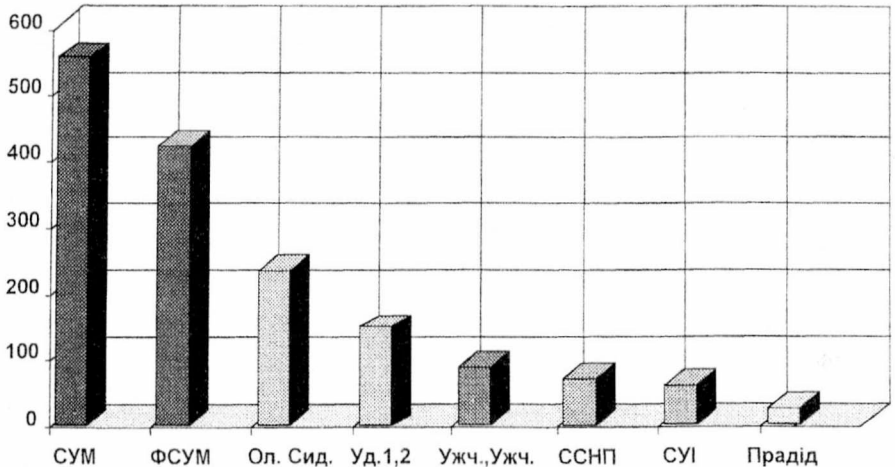

Рис. 2. Порівняльна гістограма результатів суцільної вибірки з основних фразеологічних і тлумачних словників

Дослідження семантики дериватів (компонентів ФО) із суфіксами демінутивності показало, що:

- 1) слова із семантикою демінутивності в складі ФО кількісно переважають лексеми з аугментативним значенням;
- 2) деривати із суфіксами демінутивності у фразеологізмах є виразниками як позитивної, так і негативної суб'єктивної оцінки;
- 3) окремі слова, емотивність яких зумовлена суфіксами суб'єктивної оцінки, набувають експресивності лише в контексті ФО;
- 4) суфікси демінутивності надають стилістично нейтральним словам первинної, а стилістично маркованим словам – вторинної (додаткової) експресивності різного ступеня;
- 5) найбільшою частотністю у ФО української мови позначені суфіксальні утворення з *-к-, -ок-, -очк-, -еньк-, -очк-*. Менш продуктивними є словотвірні типи із суфіксами *-ечок-, -ячк-, -ичк-, -ус-, -чик-*;
- 6) у фразеологізмах суфікси демінутивності найчастіше виступають у назвах частин тіла людини, тварин, предметів побуту, часових проміжків тощо.

Аналіз семантики дериватів (компонентів ФО) із суфіксами аугментативності свідчить про те, що майже всім похідним надається відтінок згрубілості або знецінення, вони творяться від іменників усіх родів – назв предметів, реальна величина яких буває змінною. У фразеологізмах простежується тенденція приєднання таких суфіксів здебільшого до основ конкретної лексики (назв тварин, рослин тощо). Відтінок згрубілості особливо виразний у тих випадках, коли суфікси, не змінюючи основного лексичного значення слова, змінюють його

граматичний рід. Збільшено-згрубілі суфікси, як і суфікси пестливості, надають стилістично нейтральним словам первинної, а стилістично маркованим словам – вторинної (додаткової) експресивності. У дериватах (компонентах ФО) з аугментативною семантикою найбільшою частотністю відзначаються суфікси *-як-(а)*, *-юк-(а)*, *-иц-(е)*, *-иськ-(о)*.

У другому розділі “Семантико-граматичні та структурно-граматичні характеристики фразеологізмів із демінутивним та аугментативним компонентом” описано семантико-граматичні розряди цих одиниць, здійснено аналіз їхньої формально-синтаксичної організації. За допомогою методу моделювання в поєднанні зі статистичним методом виділено основні структурно-фразеологічні моделі фразеологізмів із ДК та АК, визначено їх продуктивність для кожного семантико-граматичного розряду.

Семантико-граматична класифікація ФО ґрунтується на їх здатності співвідноситися за семантичним і граматичним значеннями з лексико-граматичними класами слів. Услід за М.Ф. Алефіренком, семантико-граматичні розряди на фразеологічному рівні розглядаємо як сукупність гомогенних ФО, об’єднаних однотипними взаємодіючими смисловими елементами різних структурних рівнів. За розрядами розподілено такі стійкі звороти з ДК та АК, які виражають цілісне фразеологічне значення, зі структурного, змістового та інформативного погляду не є реченнями і в контексті виступають у функції одного члена речення. Також матеріалом для класифікації стали фразеологізми з ДК та АК із формальною структурою речення, у яких відбулася редукція синтаксичних відношень між лексичними компонентами. Досліджувані ФО згруповано в п’ять семантико-граматичних класів:

1) субстантивні: *кирпата свашка, поросляча водичка; страшне (останнє) судище*. Такі ФО об’єднує категоріальне значення предметності, проте з посиленням оцінної функції значення предметності послаблюється. Найпродуктивніші моделі субстантивних ФО з ДК та АК: “прикметник + іменник-ДК (іменник-АК)”, “іменник-ДК (іменник) + прийменник + іменник (іменник-ДК) у непряму відміну”;

2) ад’єктивні: *чистісінької води, тугенький на вухо, з оленкою в голові*. Різноманітність структурно-граматичної організації ад’єктивних фразеологічних зворотів зумовлюється широкими можливостями вираження атрибутивних відношень. У формуванні ад’єктивних категоріальних ознак провідна роль належить атрибутивним компонентам, які найменше підлягають десемантизації. До найпродуктивніших моделей ад’єктивних фразеологізмів із ДК та АК належать “прикметник + компаратив”, “прийменник + іменник-ДК”. Не відзначаються продуктивністю “прикметник + іменник-ДК (іменник-АК)”, “прикметник-ДК, та (= але) + прикметник-ДК”;

3) дієслівні: *блиснути очима, відкидати ратички, працювати з холодком, відділяти овець від козлиць*. Такі фразеологізми мають виразне емоційне забарвлення і вживаються для позначення різноманітних дій, переважно пов’язаних зі сферою суспільного життя, із взаєминами людей. Найпродуктивнішою моделлю дієслівних ФО аналізованого типу є “дієслово +

іменник-ДК (іменник-АК) у непрямому відмінку з прийменником або без нього”. Рідше трапляються фразеологізми конструкцій “дієслово + прикметник-ДК із прийменником або без нього”, “дієслово + і + іменник-ДК + дієслово” тощо;

4) адвербіальні: з *холодом, на всьому готовенькому, на задніх лапках, по Марусин поясочок*. Серед найпродуктивніших моделей адвербіальних ФО з ДК та АК: “прийменник + прикметник + іменник-ДК у непрямому відмінку”, “прийменник + іменник-ДК (іменник-АК)”. У досліджуваному масиві фразеологізмів менш продуктивні одиниці конструкцій “прикметник + іменник-ДК (іменник-АК)”, “іменник-ДК + та (і) + іменник-ДК” і т. ін. Адвербіальні ФО з ДК та АК являють собою великий і продуктивний пласт фразеологічних зворотів, які за кількістю поступаються лише дієслівним фразеологізмам цього типу. Вони неоднорідні як в аспекті стійкості, ідіоматичності, семантичної цілісності, так і щодо структурно-граматичної організації;

5) інтер’єктивні. Досліджувані вигуківі ФО з ДК та АК відзначаються великою структурною розмаїтістю. Серед них є фразеологізми, побудовані за моделями підрядних словосполучень (*бачеку мій, бідна голівонька (голова)*), нечленованих конструкцій (*ось воно яечки*), одиниці зі структурою членованих речень: двоскладного (*нехай землі буде пухкенькою (легка)*); *бодай чортяки вхотили*), односкладного (*хай (нехай) легенько гикнеться*).

Аналіз картотеки ФО з ДК та АК показав, що серед них найпоширеніші дієслівні та адвербіальні фразеологізми, менша частка припадає на ад’єктивні й субстантивні стійкі звороти, зовсім рідко трапляються інтер’єктивні ФО (рис. 3).

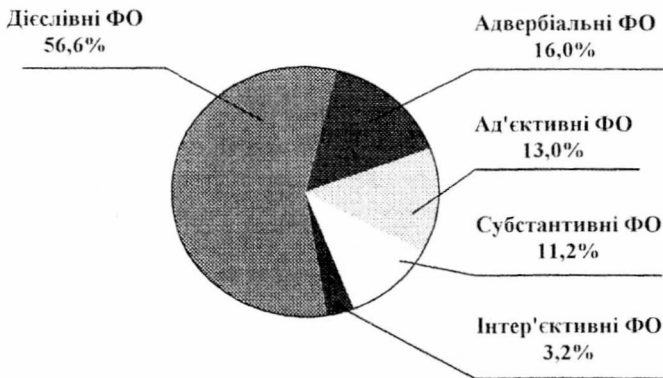

Рис. 3. Семантико-граматичні розряди ФО з демінутивним та аугментативним компонентом

У результаті структурно-граматичного аналізу ФО з ДК та АК можна зробити висновок, що досліджувані фразеологізми відзначаються різноманітністю формально-синтаксичної будови. Більшість ФО утворена за моделями підрядних словосполучень (*адамові реберця (адамове реберце), сміховище (сміховисько) людське, на макове зернятко, пестунчик фортуни, лопатки в горосі*), сполучень

слів з одним повнозначним компонентом (*без возника, до волосинки, з вітерцем, на безголов'ячко, під хмільком, у шияку*), простих двоскладних поширених (*бабка (бабуся) надвос ворожила (гадала), біс одним мотузочком скрутив*) та односкладних речень (*з колакою в горло не влізеш, носа (носочка) й коцюбою не дістати, немає (нема) царя (царка) в голові, гвинтика не вистачає, сипнуло морозцем по стіні*).

Менш продуктивними є моделі сурядних словосполучень (*маленьке, та важненьке, з грошика та (і) з кошिका*), простих двоскладних непоширених (*бєбзик напав, зайчик приніс, мишка тіпає*) та неповних речень (*життя на волоску (на волосинці)*). В аналізованому масиві ФО з ДК та АК виявлено варіанти паралельного вживання конструкцій: паралелізм у вираженні означень, функціонування фразеологізмів як особових і безособових, прийменникових і безприйменникових структур, вираження головного члена односкладного речення дієсловом дійсного чи наказового способу, функціонування фразеологізмів як повних і неповних речень.

У третьому розділі **“Особливості функціонування фразеологічних одиниць із демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській прозі”** досліджено прийоми авторської актуалізації та смислового навантаження в контексті фразеологізмів із ДК та АК, визначено стилістичний ефект оказіонального використання ФО цього типу у творах сучасних українських прозаїків.

Мовна картина світу художника слова є вербальним відображенням світовідчуття письменника, його ціннісних орієнтирів. Несподіваність мовних образів підвищує інформативну цінність висловлювання, залучає реципієнта до творчого процесу, впливаючи не тільки на його уяву, але й на почуття. Спрямованість на емоційний вплив на читача зумовлює використання письменником експресивних мовних засобів. Уживання фразеологізмів із ДК та АК у художніх текстах сприяє розкриттю прагматичного змісту висловлювань і тексту в цілому, допомагає досягти прагматичного ефекту впливу на читача, створити умови для реалізації авторських прагматичних настанов.

Мовотворча практика таких відомих українських прозаїків, як М. Стельмах, О. Гончар, П. Загребельний, Г. Тютюнник, О. Сизоненко, Є. Гуцало, В. Шевчук, є потужним джерелом збагачення загальнонародної ідіоматики і пов'язана з розвитком національної мовної культури ХХ ст.

У досліджених прозових творах зафіксовано вживання узуальних та оказіонально трансформованих ФО з ДК та АК.

Використання загальномовних стійких зворотів у традиційному значенні надає художньому мовленню емоційної насиченості: *Бачив: ішла, а в роті козяча нілєска* (Шевчук); *Хоча гріх зараз думати про кров, коли власне життя тримається на соломинці* (Стельмах); *Мартоха не з тих, що без царка в голові* (Гуцало). На посилення експресивності впливає позиційний чинник. Значне стилістичне навантаження несуть ФО в препозиції та постпозиції щодо

мінімального актуалізуючого контексту. У прозових творах узуальні стійкі звороти з ДК та АК використовуються здебільшого для оцінки рис характеру та особливостей поведінки персонажів. Високою функціональною активністю в художніх текстах характеризуються ФО з ДК та АК, що містять у семантиці негативну оцінку.

Розподіл за семантико-граматичними розрядами досліджуваного масиву фразеологізмів із ДК та АК, вилучених шляхом суцільної вибірки із сучасних прозових творів, відповідає словниковим даним (див. рис. 3). В аналізованих художніх текстах переважають дієслівні ФО, приблизно однакові частки припадають на адвербіальні та ад'єктивні фразеологізми, не відзначаються численністю субстантивні та інтер'єктивні звороти. У творах Г. Тютюнника та О. Сизоненка у загальному масиві фразеологізмів із ДК та АК дієслівні становлять понад 80%.

Аналіз фактичного матеріалу підтверджує висновок дослідників фразеології про те, що на функції фразеологізмів у художніх текстах впливають лінгвістичні властивості самої одиниці та запрограмована письменником ситуація.

З метою досягнення максимального стилістично-художнього ефекту майстри слова цілеспрямовано оновлюють семантику і структуру стійких зворотів. Можливість оказіональних змін фразеологізмів зумовлена їх відносною стійкістю і семантичною нерозкладністю, нарізнооформленістю, відтворюваністю. Услід за В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, А.П. Грищенком, А.П. Коваль, В.Д. Ужченко, Л.Ф. Щербачук, у роботі виділено дві основні групи трансформацій ФО з ДК та АК: семантичну й структурно-семантичну (рис. 4).

Серед семантичних трансформацій фразеологізмів розрізняємо явище подвійної актуалізації та власне семантичні трансформації. До подвійної актуалізації ФО з ДК та АК письменники часто вдаються з метою посилення образності та емотивності висловлювання: *Отак, одним кінчиком дурного язика, можна злизати усі заслуги людини* (Стельмах). У цьому прикладі обігрується значення фразеологізму *мов корова язиком злизала* “безслідно зникло, пропало що-небудь”. Пор. також: *Я теж так думаю... Такий не прогавить грушку в попелі; як що, то із жару витягне* (Стельмах) (*не проспати грушки в попелі* “не пропустити чого-небудь, використати для себе все, що тільки можна”).

В аналізованих художніх текстах зафіксовано такі власне семантичні трансформації фразеологізмів із ДК та АК: 1) зміна фразеологічного значення в певних контекстуальних умовах: *До речі, в мене теж до одного клубочок підкочується* (Шевчук). Узуальна ФО *клубок підкочується* має значення “кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання”, у контексті цей фразеологізм ужитий зі значенням “хтось дуже подобається”; 2) зміна семантики ФО за рахунок розширення сполучних можливостей: *Не від доброго життя сіли ми на цього коника* (Стельмах) (пор. *сідати / сісти на свого коника (конька)* “починати розмову на улюблену тему або діяти власними випробуваними методами, прийомами”).

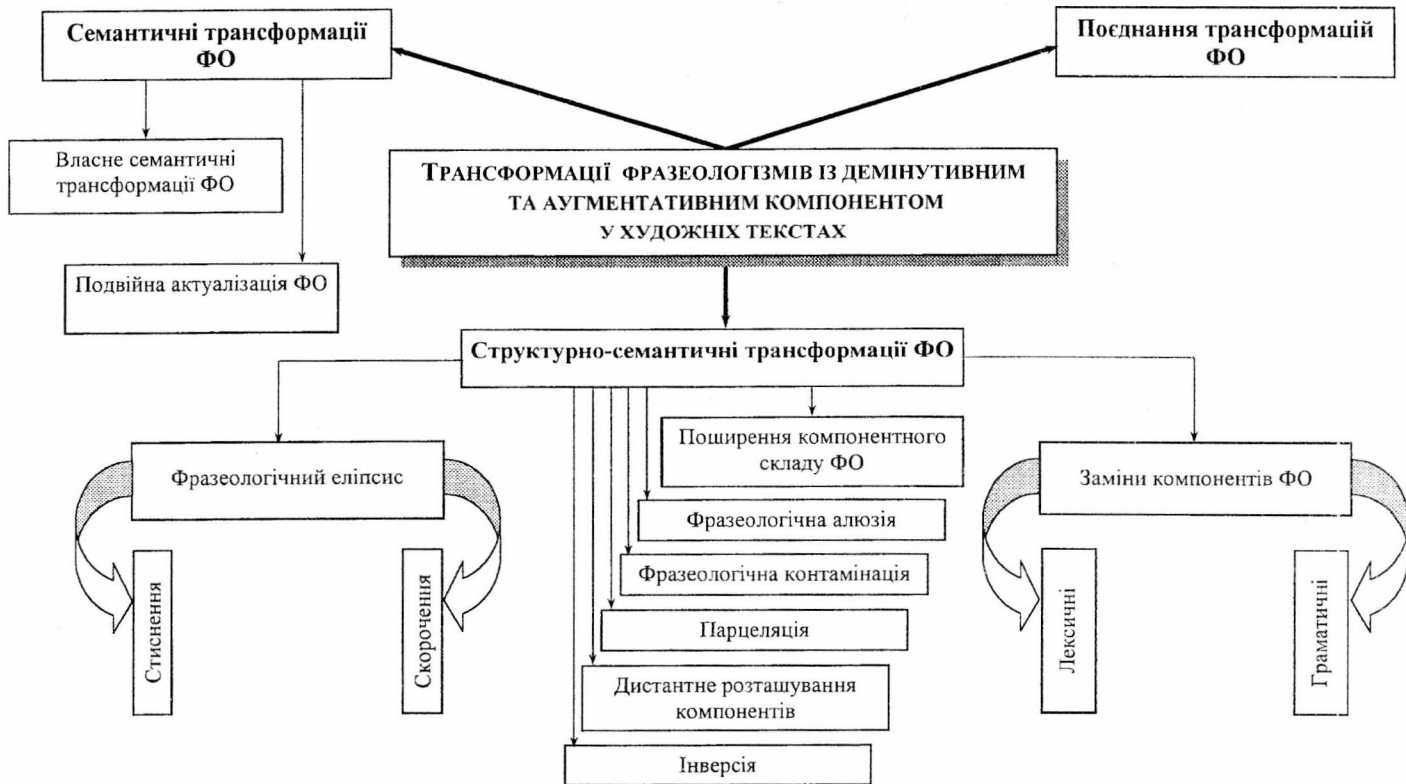

Рис. 4

На основі традиційних класифікацій способів трансформацій фразеологізмів (І.С. Гнатюк, А.П. Коваль, В.Д. Ужченка, Л.Ф. Щербачук) виділено такі різновиди структурно-семантичних оказіональних змін ФО з ДК та АК у сучасних прозових творах: 1) заміна компонентів ФО; 2) поширення компонентного складу стійких зворотів; 3) фразеологічний еліпсис; 4) фразеологічна алюзія; 5) контамінація ФО; 6) інверсія компонентів фразеологізму; 7) парцеляція ФО; 8) дистантне розташування компонентів стійкого звороту.

Лексична заміна компонентів фразеологізму впливає з прагнення до нової образної мотивованості, що викликає асоціативне сприйняття. Субституція майже завжди визначається контекстом або мовною ситуацією, які сприяють актуалізації значення компонента-замінника в складі фразеологізму: *І все одно ослобони і жени його, поки він [Волошин] і тебе, і твоє господарство не вивернув на посміховисько* (Стельмах) (пор. *виставляти на посміх (посміховисько)*); *Ти чого оце до моєї жінки клинці тешеш?* (Шевчук) (пор. *підбивати клинці*); *Не треба кидати їжачка в пазуху* (Тютюнник) (пор. *всіпати приску за очкур (за пазуху)*); *Петька полоскали лозинякою просто-таки вишукано* (Загребельний) (пор. *посвятити лозиною*).

Грамматичні зміни стійких зворотів зумовлені здатністю ФО вступати в граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями тексту, тобто виступати не ізольовано, а як структурні елементи контексту: *Коли не викидуватимеш коників, то у нас і справді буде все добре...* (Шевчук) (пор. *викидати коника (коники)*). Через те що функціональні властивості ФО значною мірою визначаються їхніми категоріальними значеннями, трансформаційні процеси спрямовані, в основному, на зміну граматичних значень компонентів.

Поширення стійких зворотів здійснюється через додавання компонентів до складу фразеологізму, при цьому не виникає нової ФО, а лише конкретизується її образ. Досліджуваний матеріал дав змогу виділити такі поширення компонентного складу ФО з ДК та АК: 1) об'єктне: *Коли сьогодні схитнешся, – завтра тебе на шматки розірвуть, чоботиськами з гряззю змішають* (Стельмах); *Вона [Мар'яна] вчора у нас рвала попові черешні й замовила перед татом словечко за тебе* (Стельмах); 2) атрибутивне: *Знову пустила гребінець уздовж кіс і тільки блискала циганськими очиськами* (Шевчук); *Знаю – і не хочу стати людським посміховиськом* (Стельмах); 3) обставинне: *Знаю: ремінець давно плаче за твоєю спиною* (Стельмах); 4) комбіновані поширення: *Коли ми стасмо дорослими, ніжність ховається десь на самісіньке дно наших сердець у суворості буднів, тривоги і невдач* (Сизоненко); *Ось і поклала Яблунівка живу-живісіньку Мартоху на міцні свої зуби, наче на жорна, й стала перетирати й перемелювати їй кісточки, стала задувати й пригадувати, припоминати й випоминати* (Гуцало). Щодо позиції поширювача до фразеологізму виділяються препозитивні, інтерпозитивні та постпозитивні поширення. Додаткові компоненти стають своєрідними інтенсифікаторами експресивності ФО з ДК та АК.

Суть фразеологічного еліпсиса полягає в тому, що автор свідомо опускає один або кілька компонентів ФО, які легко відтворюються в контексті чи

мовленнєвій ситуації. За умови збереження семантично стрижневих компонентів, смислового центру ФО цьому різновиду трансформацій можуть підлягати фразеологізми всіх структурних типів. Зафіксовано два види еліпсиса: еліпсис-скорочення (*До кісточок, – відповіла бадьоро Аполлінарія (Шевчук) (пор. донеки до кісточок “дуже зачіпати, боляче вражати когось, торкаючись чогось найболочішого для нього”)*) та еліпсис-стиснення (*На п'ятнадцятій ділянці хоч розчином якимсь намети оббризкали, а в нас, скільки не кажи, все як об стінку (Гончар) (пор. як горохом об стінку “ніщо не діє, не впливає”)*). У художніх текстах О. Гончара, М. Стельмаха та В. Шевчука найчастіше скорочуються початкові й кінцеві компоненти ФО. Значно рідше трапляються випадки еліпсиса-стиснення. Більшість дослідників (Ш. Баллі, С.Г. Гаврин та ін.) причиною еліпсиса вважають прагнення до економії мовних засобів, до надання фразі динамізму, іноді – евфемічності.

Найпоширенішим різновидом фразеологічної алюзії, зафіксованим в усіх аналізованих художніх текстах, є вживання компонента традиційного фразеологізму поза цим стійким зворотом, внаслідок чого компонент набуває фразеологічно зумовленого значення. Оказіонально змінена ФО в спеціально організованому контексті викликає у свідомості читача асоціативний зв'язок з узуальним фразеологізмом: *Я тебе знаю давно: ти завжди по коліна у фантазіях бродиш. До твоїх коників нікому не звикати (Гончар)*. Контекст дає підстави стверджувати, що іменник *коники* відповідає одному з компонентів ФО *викидати коники* “дивувати, вражати кого-небудь чимось особливим, несподіваним”. Пор. також: *Зустрічатися зустрічався з цим горішком, та, виходить, розкусити його й сам головний отаман не зміг (Стельмах) (пор. твердий (міцний) горішок)*.

Фразеологічною контамінацією дослідники називають схрещування в одному вислові двох або кількох ФО. Поділяємо думку І.С. Гнатюк, В.Д. Ужченка, О.І. Молоткова та інших дослідників фразеології, які вважають, що в результаті контамінації не утворюється нова ФО, а виникає оказіональна мовленнєва одиниця, яка поєднує в собі особливості та значення схрещуваних фразеологізмів. В аналізованих прозових текстах зафіксовано: 1) контамінацію ФО на основі спільності компонентів: *Сонце було ласкавим до води, дерев, квітів і дівочої краси, але кротячі підсліпуваті хадуни, завалені гноєм двороща воно безжалісно виставляло на показ чи посміховисько (Стельмах)*. Оказіональний фразеологізм утворився на основі схрещення стійких зворотів *виставляти напоказ* “робити що-небудь видимим, відкривати для огляду, спостереження” та *виставляти на посміховисько* “робити предметом загального осуду, висміювання”, які мають спільний компонент *виставляти*; 2) контамінацію різних за значенням і структурою ФО: *З усього б сміявся, насміхався. За гостре слівце рідного батька продасть (Стельмах)*. У наведеному прикладі контамінований фразеологізм поєднує стійкі звороти *рідного батька продасть* “хто-небудь непорядний, здатний зрадити” та *гостре слівце* “висловлена ким-небудь образа або що-небудь дуже неприємне”. Функціональна обмеженість контамінованих ФО зумовлена

тим, що такі стійкі звороти вживаються лише в певному контексті з конкретною прагматичною настановою автора. Найбільше контамінованих фразеологізмів із ДК та АК зафіксовано у творах М. Стельмаха.

Інверсія компонентів стійкого звороту перерозподіляє смислове навантаження, надає оповіді переконливості, посилює емотивність висловлювань, сприяє концентрації експресивності інверсованої частини ФО або окремого її компонента: *Бо з ланищ смерті вирвав його, викохав, своєю одежиною покривав* (Стельмах); *Горбатий притакував – сидів прекрасний, як Бог, і, як чортик, проворний* (Шевчук).

Використання такої фігури стилістичного синтаксису, як парцеляція, дає змогу зосереджувати увагу на певній деталі в характеристиці зображуваних предметів і явищ, сприяє експресивному виділенню думки. Фразеологізми-парцеляти не втрачають семантичного зв'язку з реченням: *Бачите? – [Гладун] крутив сюди-туди ногою. – Як лялечка!* (Гончар); *Дивіться, дивіться, як вболіває вона [Марта]. Живіть кровинки на лицьох нема* (Стельмах).

Дистантне розташування компонентів ФО в мінімальному актуалізуючому контексті сприяє увиразненню не тільки самого фразеологізму, а й усього висловлювання: *Останні ниточки його лихої влади над переселенцями обірвалися вже кілька днів тому...* (Стельмах); *Зрештою, моє діло в тій історії маленьке...* (Шевчук).

В аналізованих прозових творах М. Стельмаха, О. Гончара, В. Шевчука є випадки поєднання різних способів трансформацій ФО з ДК та АК: 1) заміна компонентів ФО + поширення: *Тепер я уже підкис, вишукуючи рятівну соломинку* (Стельмах) (пор. *триматися (держатися) на соломинці*); 2) інверсія компонентів ФО + поширення: *Щоразу, як вона [Ляля] заходила в цю конуру, їй пробігав терпкий морозець поза шкірою* (Гончар) (пор. *мороз пробігав поза шкірою*); 3) заміна складників + дистантне розміщення компонентів ФО: *... і наділила його Галя буханцем у спину* (Шевчук) (пор. *годувати бебехами (буханцями)*); 4) контамінація + поширення + заміна компонентів ФО: *Дивно, – подумав я, – що Владеку до Ірки, адже такий він охайнінький, такий гарний, такий правильний; невже і в ньому чортяка своє гніздечко зив?* (Шевчук) (пор. *біс вселився і звити гніздечко*).

У “Висновках” узагальнено основні результати дослідження.

Фразеологізми з демінутивним та аугментативним компонентом являють собою широкий, функціонально активний, давній і різноманітний у семантичному й структурно-граматичному аспектах пласт фразеологічного фонду мови. В усіх опрацьованих фразеологічних і тлумачних словниках зафіксовано ФО з ДК та АК (за винятком Словника українських ідіом, де відсутні фразеологізми з аугментативами). Демінутиви в складі ФО кількісно переважають лексеми з аугментативним значенням.

Демінутивні та аугментативні компоненти увиразнюють і збагачують значення фразеологізму, надають йому яскравого експресивного забарвлення,

прагматичного спрямування. Досліджувані стійкі звороти відображають специфіку словотворчості етносу, стереотипи культурно-національного світобачення.

Фразеологізми з демінутивами можуть передавати як позитивну, так і негативну оцінку, навіть поза контекстом. Деякі слова, емотивність яких зумовлена суфіксами суб'єктивної оцінки, набувають експресивності лише в контексті фразеологічних одиниць. У стійких зворотах суфікси демінутивності найчастіше виступають у назвах частин тіла людини, тварин, предметів побуту тощо.

Аналіз семантики дериватів (компонентів ФО) із суфіксами аугментативності свідчить про те, що майже всім похідним надається відтінок згрублості або знецінення. Простежується тенденція приєднання таких суфіксів здебільшого до основ конкретної лексики (назв тварин, рослин тощо).

ФО з демінутивним та аугментативним компонентом відзначаються в українській мові різноманітністю формально-синтаксичної будови. Більшість фразеологізмів утворена за моделями підрядних словосполучень, сполучень слів з одним повнозначним компонентом, простих двоскладних поширених та односкладних безособових речень. Менш продуктивними є моделі сурядних словосполучень, простих двоскладних непоширених та неповних речень. Найбільш уживані серед ФО з ДК та АК дієслівні та адвербіальні фразеологізми, менша частка припадає на ад'єктивні й субстантивні звороти, зовсім рідко трапляються інтер'єктивні ФО.

Узуальні та okazіонально трансформовані фразеологізми з ДК та АК використовуються в художніх текстах як стилістичні експресивні одиниці. У процесі трансформацій досліджувані стійкі звороти зазнають змін у семантиці і в структурі, що дає змогу виділити два основні типи індивідуально-авторських модифікацій ФО – семантичні й структурно-семантичні. Okazіональні зміни ФО з ДК та АК у художніх текстах найчастіше здійснюються з метою контекстуальної конкретизації фразеологізму, посилення його експресивності, деталізації значення ФО, евфемізації вислову, досягнення прагматичного ефекту впливу на читача.

Основні положення дисертації висвітлено в таких **публікаціях**:

1. Пономаренко А.Ю. Фразеологізми з емотивним компонентом // Гуманітарний вісник: Зб. наук. праць. – Черкаси: ЧПІ, 1999. – Число 3. – С. 143-146.
2. Пономаренко А.Ю. Експресивний компонент у безеквівалентних фразеологічних одиницях // Гуманітарний вісник: Зб. наук. праць. – Черкаси: ЧПІ, 2000. – Число 4. – С. 253-257.
3. Пономаренко А.Ю. Фразеологізми з демінутивним та аугментативним компонентом у художніх текстах (на матеріалі творів В. Шевчука) // Література та культура Полісся: Зб. наук. праць. – Ніжин: НДПУ, 2003. – Вип. 21. – С. 30-37.

4. Пономаренко А.Ю. “Чи замовити кругле слівце...” (Про фразеологізми в художніх текстах) // Урок української. – 2003. – № 5-6. – С. 30-31.
5. Пономаренко А.Ю. Влияние деминутивных и аугментативных компонентов на семантику фразеологических единиц // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук: Межвузовский тематический сборник. – Баку: BSU Nesriyyati, 2002. – Вып. 2. – С. 81-84.
6. Пономаренко А.Ю. Компоненти із суфіксами суб'єктивної оцінки як засіб посилення експресивності фразеологізмів // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник статей за матеріалами III Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 198-201.
7. Пономаренко А.Ю. Функціонування фразеологічних одиниць з деминутивним та аугментативним компонентом у романі М. Стельмаха “Хліб і сіль” // Усовершенствование изучения предметов украиноведческого цикла в образовательных учреждениях Российской Федерации: Материалы международного семинара. – Уфа: Изд-во филиала МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2003. – С. 56-59.
8. Бойко Н.І., Пономаренко А.Ю. Деминутивні та аугментативні компоненти у семантиці фразеологізмів // Усовершенствование изучения предметов украиноведческого цикла в образовательных учреждениях Российской Федерации: Материалы международного семинара. – Уфа: Изд-во филиала МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2003. – С. 51-56.
9. Пономаренко А.Ю. Антропоніми-образи в українських фразеологізмах // Знак. Символ. Образ: Тезиси докладов и сообщений научного семинара по проблемам современной семиотики. – Черкасы, 1998. – С. 41-42.
10. Пономаренко А.Ю. Експресивний компонент у безеквівалентних фразеологічних одиницях // Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики: Тези Всеукраїнської наукової філологічної конференції. – Черкаси: ЧІТІ, 2000. – С. 61-62.
11. Пономаренко А.Ю. Семантичні особливості біблійних фразеологізмів української мови // Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики: Тези Всеукраїнської наукової філологічної конференції. – Черкаси: ЧІТІ, 2001. – С. 116-117.
12. Бойко Н.І., Пономаренко А.Ю. Вплив деминутивних та аугментативних компонентів на семантику фразеологізмів // Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики: Тези 9-ої Всеукраїнської наукової філологічної конференції. – Черкаси: ЧДТУ, 2002. – С. 64-65.

АНОТАЦІЯ

Пономаренко А.Ю. Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2003.

Дисертація присвячена комплексному аналізу українських фразеологічних одиниць з демінутивним та аугментативним компонентом. У роботі визначено роль різних типів демінутивів та аугментативів у створенні переносних значень фразеологізмів. На основі аналізу і класифікації стійких зворотів із демінутивним та аугментативним компонентом змодельовано їх основні семантичні, семантико-граматичні та структурно-граматичні типи, визначено специфіку цього фразеологічного корпусу щодо інших фразеологічних мікросистем.

У роботі аналізуються узуальні та оказіональні фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом в аспекті контекстуальної реалізації на матеріалі творів М. Стельмаха, О. Гончара, Є. Гуцала, П. Загребельного, Г. Тютюнника, О. Сизоненка, В. Шевчука. Запропоновано класифікацію основних способів трансформацій досліджуваних фразеологізмів у художніх текстах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, демінутивний компонент, аугментативний компонент, конотація, індивідуальний стиль, узуальна ФО, оказіональні трансформації ФО, експресивність.

АННОТАЦИЯ

Пономаренко А.Ю. Фразеологические единицы с деминутивным и аугментативным компонентом в современном украинском языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2003.

Диссертация посвящена комплексному анализу украинских фразеологических единиц с деминутивным и аугментативным компонентом. В работе определена роль разных типов деминутивов и аугментативов в создании переносных значений фразеологизмов. На основе анализа и классификации фразеологических единиц с деминутивным и аугментативным компонентом смоделированы их основные семантические, семантико-грамматические и структурно-грамматические типы, определена специфика данного фразеологического корпуса относительно других фразеологических микросистем.

В работе анализируются узуальные и окказиональные фразеологические единицы с деминутивным и аугментативным компонентом в аспекте контекстуальной реализации на материале произведений М. Стельмаха, О. Гончара, Е. Гуцала, П. Загребельного, Г. Тютюнника, А. Сизоненко, В. Шевчука. Предложена классификация основных способов трансформаций исследуемых фразеологизмов в художественных текстах.

Ключевые слова: фразеологическая единица, деминутивный компонент, аугментативный компонент, коннотация, индивидуальный стиль, узуальная ФЕ, окказиональные трансформации ФЕ, экспрессивность.

ANNOTATION

Ponomarenko A.Yu. Phraseological Units with the Deminutive and Augmentative Component in Modern Ukrainian Language. – Manuscript.

Dissertation for Candidate of Philological Science degree competition in speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – M. Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2003.

The dissertation is devoted to the complex analysis of Ukrainian phraseological units with the deminutive and augmentative components. The role of various types of deminutives and augmentatives in making metaphorical notions of phraseological units has been defined, semantic-grammatical, structural-grammatical systematizations of authentic material have been done.

Semantic distribution and syntactic functions of phraseological units in sentence depend on their semantic-grammatical peculiarities. In the dissertation five semantic-grammatical classes of phraseological units with the deminutive and augmentative components: substantive, adjective, adverbial, verbal and interjective are separated.

The analysis and classification of phraseological units with deminutive and augmentative components made it possible to model their major semantic, semantic-grammatical and structural-grammatical types and to define the specific features of this phraseological body at the background of all others.

The work is also dedicated to the investigation and description of the complex ways of phraseological units (PU) function in fiction texts. Two ways in which phraseological units are used in artistic speech of O. Hontchar, H. Tyutyunnyk, P. Zahrebelnyy, Y. Hutsalo, V. Shevchuk, M. Stelmakh, O. Syzonenko are determined on the basis of some factual material: 1) usual usage of phraseological units. Such PUs are classified by synonymic terms: panlingual, traditional, codified; 2) occasional usage of PU: transformation of combinability, semantics, form, structure. The positional factor of PU plays an important role in a narrow context. The preposition, interposition and postposition of PU concerning a narrow context have been fixed. Usual occasional PU make the author's language more lively, and they are one of the methods used to give speech characterization of the characters in a work of fiction.

Two main groups of transformations of PU (semantic and structural-semantic) are singled out in the work. It was determined that one of the main features of PU – semantic stability – is a relative feature. Semantic play on the potential lexical meanings of PU components in the specially created situational contextual conditions is based on the constant feature of PU – making their separate form. In V. Shevchuk's, M. Stelmakh's, O. Hontchar's works of fiction two types of PU semantic transformation (semantic proper and the phenomenon of dual actualization) have been revealed.

The material confirms that semantically transformed PUs always fit logically the contexts of the author's fiction works being guided by their general language usage.

It was stated that structurally semantic transformation of PU is determined by the change in grammar forms of PU components, lexical substitution of their components, deviation from the traditional number of PU components. It is emphasized that the principle of contraction of PU component composition may be the basis of ellipsis, allusion, contamination in PUs. Broadening of PU component composition causes structurally semantic occasional changes in a phraseological unit, but not the appearance of a new PU, giving its image a more concrete expression. Phraseological ellipsis is one of the widely spread kinds of structurally semantic changes in PU in O. Hontchar's and M. Stelmakh's fiction. There are two definitely different kinds of ellipsis – ellipsis-contraction, ellipsis-compression. Ellipsized PU should be regarded as the author's special stylistic individual method, caused by the author's search for the necessary stylistic expressiveness: laconism, dynamism, strengthening of the utterance expressiveness. With phraseological allusion only the contents or the general image of a PU is used, while the entity of the unit doesn't exist. To apprehend exactly the context and its aesthetic qualities one should know the traditional PU. A transformed PU in a specially organized context provokes an association with a traditional PU in a reader's consciousness.

Contamination of a PU is regarded as a combination of two or several PUs in one expression. In O. Hontchar's and V. Shevchuk's works of fiction PU contamination based on the semantic proximity and contamination of PUs different in meaning have been found. A contaminated PU combines in itself the meanings of the mixed PUs and thus it is functionally restricted, because it can be used only in a certain context with a certain stylistic purpose. Inversion, parcellation, distant positioning of components as for syntactic transformations of PU have been analyzed.

The researched material allows to single out some combined ways of occasional changes of a PU in works of fiction by O. Hontchar, H. Tyutyunnyk, Y. Hutsalo, P. Zahrebelniy, V. Shevchuk, M. Stelmakh and O. Syzonenko: 1) complex substitution of components; 2) complex inversion of PU; 3) complex transformation of PU based on distant positioning of components; 4) complex contamination of PU.

The stylistic effect of the combined way of PU transformations is achieved by accumulation of stylistic effects of corresponding simple occasional changes.

Key words: phraseological unit, deminutive component, augmentative component, connotation, individual style, usual PU, occasional transformations of PU, expressiveness.